

L. FIORENTINI, *Strattide. Testimonianze e frammenti*, Bolonya, Pàtron, 2017 (*EIKASMOS. Quaderni Bolognesi di Filologia Classica. Studi XXIX*) [ISBN 9788855533959].

L'obra que ressenyem, editada per un dels segells de més tradició dins la rica filologia clàssica italiana, ens ofereix una edició d'Estratis, autor de gran interès per la seua posició a cavall del que es consideren les etapes de la comèdia antiga i la comèdia mitjana.

La col·lecció on apareix el volum està lligada a la revista EIKASMOS, un gegant dels estudis de la filologia formal, als números de la qual sovintegen els treballs de crítica textual, així com molts d'interpretació de fragments o de passatges d'especial dificultat. Els vint-i-nou volums publicats en poc més de vint anys palesen per ells sols una notable activitat editora, on destaquen les edicions de l'antologia dels lírics de Degani i Burzacchini, d'Erinna per Neri, del *Fragmentum Grenfellianum* per Esposito, dels epodes d'Arquíloc i Hipòanax per Nicolosi, i de les elegies d'Arquíloc per la mateixa Nicolosi i encara de tot el corpus d'Hipòanax per Degani, per limitar-nos als gèneres poètics. És a aquesta tasca d'edició i exegesi, sempre fornida mitjançant comentaris exhaustius a acurats alhora, i d'una extensió modèlica tot i la migradesa d'alguns corpora, a què s'adscriu l'Estratis de Fiorentini.

El volum s'obre amb una extensa introducció (pp. 1-34), que és a dia d'avui la més completa notícia sobre Estratis, i que amb un notable encert crític revisa l'estat de la qüestió sobre tots els aspectes dignes d'interès: literaris, històrics i biogràfics, lingüístics i estilístics. Determina el nombre de comèdies identificades com a obra d'Estratis, dinou; aprecia la rellevància atorgada a la temàtica mitològica; situa la paròdia literària com a un dels eixos i temàtics i formals sobre els quals pivota aquesta comèdia, alhora que adopta el concepte de la *modal paratragedy* com a expedient que permet de procedir a l'anàlisi sense el concurs d'un *comparandum*, atesa la manca del text o texts que Estratis parodiava¹; ofereix un estat de la qüestió concís i clar sobre la història de la transmissió i edició del corpus d'Estratis (pp. 19-24 per a les èpoques antiga i medieval,

¹ M. Revermann, *Comic Business. Theatricality, Dramatic Technique, and Performer Contexts of Aristophanic Comedy*, Oxford 2006, pàg. 233.

i 24-28 per a la moderna i la contemporània), estretament vinculat a les d'Ateneu, d'una banda, i de la lexicografia, d'una altra. Precisament la dificultat d'escometre el comentari d'un corpus fragmentari radica en un gran nombre de casos en la configuració d'aquest conjunt de textos, per tal com molts són extrets de l'obra dels lexicògrafs. Per consegüent, en bona mesura es tracta de glosses –gairebé totes unverbals– desproveïdes d'un context que en faciliti l'anàlisi. Fiorentini ha hagut d'ocupar-se de la transmissió de termes que molt sovint són hàpaxs absoluts a la llengua grega antiga, el que l'ha dut a endinsar-se en problemes lingüístics de difícil solució per la manca dels elements necessaris per a aconseguir-la: fonts fiables i de transmissió segura, notícies sobre el context d'ús, i referents per a la fixació de la cronologia relativa dels fenòmens estudiats.

Encara a la introducció, que per ella sola ja justificaria la vàlua de l'obra, Fiorentini formula dues observacions que convé de subratllar i retenir: la condició de comèdia política del *Plutos*, molt alegrement qualificat d'obra representativa de la comèdia mitjana, i que pel recurs constant a la crítica social enllaça de ple amb la comèdia antiga; i la definició de la comèdia mitjana com aquella, cronològicament recognoscible, on determinats temes ja presents a l'antiga adquireixen carta de naturalesa i fins i tot protagonisme.

Segueix el breu capítol dedicat als *Testimonia* (pp. 35-41), on s'ha de destacar la vinculació que es detecta entre les obres de Càl·lies i Estratis, sengles autors que fan de mal encabir dins els esquemes propis de la comèdia antiga. A continuació trobem el comentari, extens i acurat (pp. 43-314), i amb el qual es fa força compromès mostrar res que no siguin l'aprovació i la satisfacció per la metodologia adoptada, la perfecta aplicació de la mateixa i la prudència i rigor de les conclusions a què arriba l'autor. Farem ara alguns apunts que haurien completat algun que altre aspecte d'un treball filològic exemplar. S'ha de tenir en compte, p.e., per a la discussió del terme *καταστροφή* (pàg. 47, n. 7) l'ús del verb corresponent a la segona *ὑπόθεσις* de l'*Alcestis* d'Eurípides²; per al discerniment, al fragment 11, de la forma correcta, o bé l'adverbi temporal *νῦν* o bé la partícula que en deriva, l'àtona *νυν*, creiem que no es tracta pas del primer,

² E. *Alc.* ὑπ. II 7-8 τὸ δὲ δράμα ἐστὶ σατυρικώτερον, ὅτι εἰς χαρὰν καὶ ἡδονὴν καταστρέφει παρὰ τὸ τραγικόν.

ans de la segona, atesa la posició com a reforç d'un imperatiu ³; sobre la distinció, al fragment 47, entre βούλομαι i ἐθέλω, s'ha de parar compte en el fet que el primer implica la voluntat i el segon la disponibilitat, el que en fa el terme marcat de l'oposició; ἐθέλω, doncs, significa *estic disposat*, it. *sono pronto*, el que permet de crear el deverbatiu ἐθελοντής *et similia*, *voluntari* ⁴; el valor desideratiu de l'optatiu al fragment 58 a l'oració πῶς ἂν κομίσειέ μοι τις no deixa de palesar la distància entre la genuïna construcció, on la forma verbal no és mai acompanyada de la partícula modal, i aquesta solució postissa, que malgrat l'ús de l'aorist en *-sei- desvirtua el patró sintàctic; al fragment 61, el recurs a una dicció particularment afectiva, amb els diminutius morfològics i lèxics τὰ χοιρίδια i τὰ μικρὰ ὄρνιθια, suggereix que qui parla és una veu femenina; al fragment 46, el que es diu sobre el caire paratràgic de ἦκω a l'escena còmica (pàg. 183) s'adiu perfectament amb la caracterització de Polidor a l'*Hècaba* ⁵, per no parlar d'altres personatges, en especial el Dionís que obre les *Bacants*.

El ric comentari de Fiorentini mostra bé la relació constant de la creació dels comediògrafs amb el gènere de la tragèdia, per bé que sovint no disposem dels textos adients per a certificar-la, com per al cas d'ἀπαλλάττω al fragment 69 (pàg. 239). La forta presència de termes dialectals a l'obra d'Estratis mereix un comentari particular. L'ús que se'n fa contradiu la teoria que el gènere còmic, com a categoria literària, no expressa reflexions de caire metalingüístic –n'hi hauria prou d'esmentar Ar. frg. 706 KA per a desmentir-ho-. La metodologia per a l'anàlisi de la dicció dialectal haurà de prescindir de molt del que en sabem, perquè la integració d'aquestes variants a la lexi còmica segueix els criteris de la discrecionalitat, l'opor-

³ Cf. J. Redondo, «Reflexions sobre les classes de paraules en grec antic», *Sintagma* 21, 2009, 39-52, pp. 45-46.

⁴ La significació grega fa parer de constituir una innovació respecte del sentit de l'ètimon original indoeuropeu *g^hhel-, que en canvi preservarien les llengües eslaves, on l'antic eslau eclesiaàstic *želěti*, *želati* té continuïtat a rus *желать*. L'arrel potser és també present a les llengües escandinaves, però amb el sentit factitiu d'*atreure*, *abellir*, cf. antic nòrdic *gildra*, *trampa*, sense però constituir una evidència clara segons A. Walde & J. Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen I*, Berlin & Leipzig 1930, pàg. 692.

⁵ J. Redondo, «La parla dels personatges secundaris al pròleg de la tragèdia euripídica», in F. De Martino & C. Morenilla (edd.), *En el umbral de la obra. Personajes y situaciones en el prólogo*, Bari 2015, 217-235, pp. 225-226.

tunitat i la convenció. A tall d'exemple, com ens ho recorda Colvin, el beoci no fou precisament gaire ben imitat per Aristòfanes ⁶.

L'edició mateixa continua plantejant problemes derivats de la transmissió problemàtica d'alguns dels fragments. Passatges controvertits des del punt de vista textual són p.e. el del fragment 27 (pàg. 127), on una lectura Κορίνθιαι· Λαῖς μὲν ἦ μέγα κλέος / Ἄϊδι obligaria a traslladar la paraula final al vers següent, el que ens deixaria una seqüència mètrica inviable, amb sil·laba inicial breu d'acord amb l'escansió èpica; no sembla descartable la conjectura Κορίνθιαι· Λαῖς μὲν ἦ μέγα κλέος / ἦδη, que explicaria la indigesta llicó ἴδι; al fragment 41 (pàg. 166), el vers ἐγῶδα τοῦπίνικος ὀργισθεῖς ἔφη podria esmenar-se ἐγῶδα τῶ Ἐπίνικος ὀργισθεῖς ἔφη, *jo prou sé per culpa de qui, en haver-s'hi aïrat, Epínic ha dit* etc. Per a aquesta esmena la dificultat principal rau en el fet que la crasi ἐγῶδα sol aparèixer configurant oracions parentètiques asindètiques, gairebé a la manera d'una partícula assertiva, mentre que aquí la tindriem com a nucli de l'oració principal.

L'autor ens disculparà per aquest seguit de *nugae* que aporten molt poca llum a una obra on no s'ha escatimat el *labor limae*. Les errades d'impressió es fan difícils de trobar per l'ἀκρίβεια de l'autor i dels curadors de l'edició. Hi ha hagut un ball de lletres al cognom de l'investigador japonès Kichiro Itsumi, de la universitat de Tokyo (pàg. 244), sobra una lletra a *una poeta comico* (pàg. 288). El resultat, tot plegat, d'aquest exercici de competència i esforç beneficia els estudis sobre comèdia i teatre en general. Per a l'obra d'Estratis, l'edició de Florentini suposa una valuósissima contribució, alhora que un model de treball hermenèutic per als estudis de poesia fragmentària. —JORDI REDONDO. *Universitat de València*

⁶ S. Colvin, *Dialects in Aristophanes and the Politics of Language in Ancient Greek Literature*, Oxford 1999, pp. 297-298.